

מלחמת יום והיחסים ה

ד"ר איתמר רבינוביץ

אנואר סאדאת

המלך חוסיין

שייך צבאח — כוויית

שייך ראשיד — דובאי

מועמר קד'אפי

מערכו. לשון אחרת, למדינה כערב הסעודית כדאי היה מכמה בחינות להפיק פחות נפט וודאי שכדאי היה לקשור את צמצום התפוקה לעניין פוליטי כמו הסכסוך הישראלי-ערבי. על-ידי כך יכולה מדינה כערב הסעודית לסייע למדינות ערב — המעורבות ישירות בסכסוך — להשיג הישגים בתחום רגיש וחיוני זה ולזכות עבור סיועה בהשפעה, אותה תוכל לקבל בתחומים הנוגעים לה ישירות: הרחקת השפעות רדיקליות מחצי האי ערב ומהמפרץ הפרסי, הקטנת ההשפעה הסובייטית בעולם הערבי, הרחקתו של מצרים מלוב. מידת התיאום בין מצרים ובין ערב הסעודית ערב מלחמת אוקטובר, ואופיו של תיאום זה, עדיין אינם ברורים כל צרכם. טרם ידוע, אם ידע פייצל מראש על כוונת מצרים לצאת למלחמה ונתן את הסכמתו להפעלת נשק הנפט, כדי לסייע לה בכך, או שמא הבטיח להפעיל נשק זה על-מנת לתמוך במתקפה דיפלומטית מצרית ומצא עצמו במצב בו הוא מסייע למתקפה צבאית. מכל מקום, אין ספק בכך שאסאדאת העריך כי מובטחת

התכנסותה, במחצית חודש פברואר האחרון, של „פסגה ערבית מרובעת“ באלג'יר — בהשתתפות מנהיגי אלג'יריה, מצרים. ערב הסעודית וסוריה — המחשה שוב את מקומן המרכזי של מדינות אלו במערך החדש של היחסים הבין-ערביים. מערך זה החל להסתמן בחדשים שקדמו למלחמת יום-הכיפורים והתגבש במהלכה ובעקבותיה. הופעתו מסבירה במידה רבה את החלטתן של מצרים וסוריה לפתוח במלחמה באוקטובר 1973 ואת כיוון המהלכים המדיניים בעולם הערבי מאז אותו מועד. בשנים האחרונות ארעו מספר תמורות חשובות ביחסים הבין-ערביים. שלא היו דווקא פרי מלחמת ששת הימים, אך הועמקו על-ידה: עלה משקלו של הקונפליקט הישראלי-ערבי כגורם משפיע על המערכת הבין-ערבית; משקלה של מצרים במערכת ירד, ובמקביל התפתחו בה מוקדי כוח ומרכזי פעילות נוספים (ערב הסעודית, לוב); מחנות וצירים, שהיו קיימים בשנים קודמות, התרופפו ואף התפוררו, ובמערכת חל תהליך של אטומיזציה; רעיונות האחדות הערבית והשאיפה להגשמתם לא נעלמו, אך ניטל מהם הלהט המהפכני של שנות החמישים המאוחרות ושנות השישים המוקדמות.

התפתחויות ערב המלחמה

על רקע זה ניתן להבין את שתי ההתפתחויות העיקריות בתחום היחסים הבין-ערביים, שקדמו למלחמת אוקטובר — התגבשות גוש מדינות שמרניות ומפיקות נפט בהנהגת ערב הסעודית. גוש זה מוכן לסייע למצרים על-ידי הפעלת „נשק הנפט“ והשגת הסכם מצרי-סורי ליציאה משותפת למלחמה. נכונותה של ערב הסעודית לסייע למצרים לא היתה עניין מובן מאליו. עד למלחמת ששת הימים שררה יריבות מרה בין המשטרים המצרי והסעודי, אשר חודדה על-ידי הנוכחות המצרי-רית בחימן. לפייצל, מלך ערב הסעודית, היו סיבות טובות להתברך במפלתה הצבאית של מצרים באותה מלחמה, שהולוכה להמעטת דמותה, כוחה וכושר האיום שלה בעולם הערבי, כמו גם לפינוי צבאה מתימן. בעקבות מלחמת ששת הימים הפעילה ערב הסעודית לזמן קצר את „נשק הנפט“, אך תמורת הבטחה לסיוע כספי למצרים רכשה „הכשר“ לחזור ולייצא נפט למערב. אולם, ראייתם של הסעודים את מצרים למעמסה השתנתה בעקבות היחלשותה של האחרונה, וביחוד לאחר מותו של עבד אל-נאצר ועלייתו של סאדאת לשלטון. מצרים חלשה יותר, ללא מנהיג כריזמטי וללא שאיפות אקטיביות בחצי האי ערב, שוב אינה כה מסוכנת מבחינתו של פייצל. אדרבא, פייצל הוא שהחל רוכש השפעה מסוימת על מהלכיה של מצרים, ואף חש שעליו לרכוש השפעה נוספת. על-מנת למנוע את התקר-בותה אל לוב של קד'אפי. עד 1973 יכול היה פייצל להציע למצרים בעיקר כסף והפעלת השפעה אצל ארצות-הברית. ב-1973 נוצר מצב, בו חשו פייצל ומפיקי נפט אחרים באיזור המפרץ הפרסי כי מעניינם הברור הוא לייצא פחות נפט למערב. משבר האנרגיה בארצות המערב הגביר את התלות בנפט המזרח תיכוני, ואילו המשבר המוניטרי — ירידת ערכם של הדולר ומטבעות „קשים“ אחרים — יצר מצב בו מבחינה כל-כלית כדאי היה למפיקות נפט, כערב הסעודית וכוויית, לשמור את הנפט שברשותן באדמה. למדינות אלו יש יתרות-מטבע עצומות, אותן יתקשו ממילא לעכל בשנים הקרובות, ואין להן כל עניין בהגדלת יתרות אלו, שממילא הולכות ומאבדות

ההכרעה בין-ערביים

על הסדר חלקי בין מצרים לישראל, שכן מעצם הגדרתו הוגבל הסדר כזה לאיזור הסואץ ולא כלל את גזרת הגולן. אין בידינו עדות מהימנה על הדיונים, שהתנהלו בין מצרים וסוריה לפני המלחמה, אך הדעת נותנת כי המצרים הציעו לסורים לצאת למתקפה מתואמת וכי ההנהגה הסורית לא ראתה אפשרות שלא להיענות להצעה זאת. מבחינתה של מצרים היה זה צעד חשוב ביותר, שכן פתיחת חזית שנייה, וקרובה למרכזי אוכלוסיה בישראל, העניקה לה יתרון צבאי רב-משמעות. החסרון היחיד לדידה של מצרים היה קשירת מהלכיה המדיניים הצפויים לאחר המלחמה לאלה של שותף רדיקלי וקשה. הסורים, לעומת זאת, יכולים היו לראות מגבלות רבות יותר בשותפות עם שותף בכיר, בעל השקפות שונות על מהות ואופן הסדר אפשרי עם ישראל ובעל אפשרויות טובות יותר להגשמתן. אך אסד וחבריו להנהגה ראו, כנראה, סיכוי טוב להשגת מטרותיהם ויתר על כן, העריכו, שאין בידם לסרב להצעה מצרית מעין זאת.

המלחמה והיחסים הבין-ערביים

פרוץ המלחמה, ההצלחות הערביות בשלבה הראשון והתמשכותה היחסית הביאו לגל של סולידריות ושיתוף-פעולה בין-ערבי. בלחימה עצמה השתתף מספר רב של צבאות ערביים, בין בחילות משלוח ניכרים, ובין על-ידי הפעלתן או שיגורן של יחידות סמליות. כך עשו צבאות עיראק, ירדן, סעודיה, מרוקו, לוב, אלג'יריה וסודאן. מפיקות הנפט הערביות הכריזו על הפעלת "נשק נפט" — הטלת אמברגו על משלוחי נפט לארה"ב והולנד וצמצום ההפקה המשלוח לשווקים אחרים.

אולם באחדות זאת נבעו בקיעים, כבר במהלך המלחמה. על אף שנשיא לוב, מועמר קדאפי, העניק את תמיכתו למצרים, הוא לא הסתיר את הסתייגותו מהתפישתה שהנחתה את מנהיגיה. קדאפי קבע לנהל מלחמה כוללת בישראל — לא מלחמה בעלת מטרות מוגבלות — ואף נתן פומבי לראייתו זאת. ירדן שיגרה אמנם חיל-משלוח לעזרתה של סוריה, אך לא פתחה חזית שלישית מקבילה — עובדה שתיתן את אותותיה ביחסיה עם מצרים וסוריה. הפעלת "נשק נפט" על-ידי מפיקות הנפט לא היתה אחידה. הוא הופעל כנראה על-ידי מדינות כערב הסעודית וכווית, שלרשותן יתרות-מטבע עצומות, ובפחות קפדנות על-ידי מדינות כלוב ועיראק. מדינות אלו רוצות בהכנסות נוספות ומסתייגות מההגמוניה של יריבתן, ערב הסעודית, בתחום זה.

היחסים בין מצרים לסוריה נעכרו במהלך המלחמה. לפי מספר מקורות כעסו הסורים על כך, שהמצרים לא המשיכו ביוזמה התקפית, בשעה שהסורים החלו נלחצים על-ידי צה"ל. הנסיבות, בהן קיבלה מצרים את הפסקת האש, גרמו למחלוקת גלויה בינה לבין סוריה. הסורים חשו עצמם מרומים על-ידי בעל ברית, שפעל בעניין זה לפי האינטרסים שלו והעמיד אותם בפני עובדה מוגמרת. נשיא סוריה, אסד, ביטא תחושה זאת בצורה בוטה בנאומו הפומבי הראשון לאחר סיום הקרבות.

פסגת אלג'יר

שיכון כעסם של הסורים היה אחת המשימות שצריכה היתה מצרים לבצע, בטרם התכנסה ועידת הפסגה הערבית באלג'יר. מבחינתה של מצרים נועדה ועידה זאת להעניק גושפנקא כל-ערבית למדיניות המצרית ולהבטיח את המשך התמיכה הערבית בה. בפני הגשמת מטרות אלו עמדו מספר קשיים:

סולטן קאבוס — עומן

שייך קאליפה — קאטר

השאח הפרסי

המלך פייסל — ערב הסעודית

— אבו דאבי

לו תמיכה של "נשק הנפט" הערבי במקרה שיצא למלחמה, וכי הערכה זו תפסה מקום חשוב בשיקוליו בטרם עשה זאת. גם ההסכם המצרי-סורי על יציאה משותפת למלחמה לא היה עניין מובן מאליו. הרי ב-1967 לא עמדו הסורים בהתחייבויותיהם כלפי שותפי המלחמה שלהם ונכנסו למלחמה רק בצורה חלקית; אולם גם ביחסיה של מצרים עם סוריה חל שינוי בשש השנים החולפות. משטר הבעת' בסוריה שוב אינו רואה איום נאצרי על קיומו, ויש ביכולתו לשתף פעולה עם מצרים על בסיס ענייני. השקפות הבעת' הסורי על הדרך להיסול תוצאות התוקפנות של 1967 היו שונות מאלו של מנהיגי מצרים. אולם הסורים היו מוכנים שלא לתקוף את מצרים על נסיונותיה להשיג את מטרותיה בדרך של הסדר מדיני. הסורים לא רק התחשבו בעמדת מצרים וברה"מ, אלא הניחו גם כי מצרים לא תוכל להתעלם מהאינטרסים של סוריה ותיאלץ לדאוג גם להם במקרה שהסדר מדיני לבעיית השטחים יהפוך לעניין ממשי וקרוב. ביטחון סורי זה התערער רק בתקופה בה דובר

● הבעיות ביחסי מצרים—סוריה.

● התנגדותן של עיראק ולוב לעצם המדיניות המצרית.

● הסתירה בין רצונה של מצרים (משיקולים, שלא כאן המקום לפרטם) להביא להשתתפות אש"פ בשיחות על הסדר כנציג היחיד של הפלשתינאים, לבין חוסר היכולת להתעלם לחלוטין מירדן.

שתיים מבעיות אלו נפתרו עוד ערב הוועידה:

בין מצרים לסוריה חודשו ההבנה והתיאום. אין ידועים פרטים על השיחות בין שתי המדינות בתקופה שבין הפסקת האש לכינוס ועידת אלג'יר; אך ידוע כי אסד ביקר בקהיר בדרכו לוועידה, החליט להשתתף בה ותמך במהלכה בקו המצרי. הדעת נותנת כי מצרים שבה להבטיחה לסוריה לדאוג לאינטרסים שלה ולקדם את ההסדר בגורתה בצמוד להסדר אפשרי בחזית הסואץ. לוב ועיראק הודיעו על החרמת הפסגה, ובכך הרחיקו ממנה את מקור ההתנגדות העיקרי, שהיה צפוי לנציגי מצרים.

הקבוצה שהתגבשה כגוש המרכזי בוועידת אלג'יר הורכבה ממצרים, סוריה, ערב הסעודית ואלג'יריה. שתי הראשונות היו המדינות, שהשתתפו במלחמה ונועדו להיות בעלות התביעה העיקריות, לפחות בשלביו הראשונים של כל מ"מ להסדר עם ישראל. ערב הסעודית היתה זאת, שהעניקה תימוכין מדיניים וכלכליים (יחד עם שותפותיה הוטרות) למצרים ערב המלחמה, במהלכה ואחריה ושימשה כשושבין בהתקרבות שבין מצרים לארה"ב. אלג'יריה היתה לא רק מדינה מארחת, אלא שימשה גם כגורם מקשר ביחסים עם הגורמים הרדיקאליים בעולם הערבי. ההחלטות שנתקבלו בוועידת אלג'יר היו אכן בעיקרן לרווחה של מצרים. מצרים (וכמוה גם סוריה, ירדן ונציגי הפלשתינאים) קיבלה "היתר" להשתתף בוועידת ג'נבה, ובדיעבד ניתן גם הכשר ליומות, שנטלה בעצמה מאז הפסקת האש. אש"פ הוכר כנציגו הלגיטימי היחיד של העם הפלשתינאי, אך לכך לא ניתן פומבי בצורה רשמית, על-מנת שלא לנכר את ירדן. הובטח המשך תמיכתן הכלכלית הצבאית של מדינות ערב, למדינות העימות הגובלות בישראל.

על האחדות ותיאום היחסים, שהושגו והופגנו בוועידת אלג'יר, איימו מאז מספר קונפליקטים. לוב ועיראק ביקרו בחריפות את השתתפותה של מצרים בוועידת ג'נבה ואת השיחות הישירות, שניהלה עם ישראל בק"מ ה-101. הן המשיכו בסירובן לקבל את הנהגתה ודרכה של ערב הסעודית ב"מלחמת הנפט", ובין לוב לערב הסעודית אף התנהלה "מלחמת הדלפות" בנושא זה מעל דפי העתונות הלבנונית. בין מנהיגי הארגונים הפלשתינאיים התנהלו ויכוחים ביחס לקבלת הקו המצרי; ירדן נאבקה נגד חזית ערבית רחבה על זכותה ליצג את הגדה המערבית בוועידת ג'נבה. העובדה המעניינת היתה כי הביקורת של לוב, עיראק והפלשתינאים הרדיקאליים כנגד מצרים לא היתה אפקטיבית ביותר. תקוותם של גורמים אלה היתה כי סוריה תצטרף בסופו של דבר אליהם, ובכך תקנה ללחצם על מצרים משקל רב יותר.

מתיחות מצרית—סורית מחודשת

לאחר התיאום המצרי-סורי, שהושג ערב ועידת אלג'יר, נפלה מתיחות מחודשת בין שתי המדינות; בעקבותיה החליטה סוריה, בסופו של דבר, שלא להשתתף בשלב הפתיחה של ועידת ג'נבה. להתפתחות זאת הביאו גורמים מספר. ראשית, חשו

הסורים, שאינם יכולים לתת אמון בכוונותיהם הטובות של המצרים. הסורים גם חששו כי הם עלולים להידרש בג'נבה לוותר ויתורים משמעותיים, בלא שמוכסח להם מראש כי יזכו תמורתם בהישגים מרשימים. מצד אחר אף חשו הסורים, שמצרים מחויבת לסייע להם ולקדם את ענייניהם, גם בלא שהם עצמם ישתתפו בשלביה הראשונים של ועידת ג'נבה.

כך מצאו עצמם המצרים בג'נבה מסוכנים, שלא בניחותא, לצדה של ירדן, כאשר נציגה של ירדן מקפיד להדגיש שארצו תדאג גם לאינטרסים של סוריה. לחצה של סוריה לא מנע ממצרים לחתום לבדה על הסכם הפרדת הכוחות עם ישראל, אך היא נאלצה להתחייב שלא להמשיך בשלבים הבאים של הניסיון להגיע להסדר, בלא שתושג התקדמות מקבילה בחזית הגולן.

בנקודה זאת הלך ונוצר מצב של קיפאון. סוריה חשה, שבידה קלפי משחק מצוינים והגישה תביעות מרחיקות לכת כתנאי להסכם הפרדה עם ישראל. מצרים חשה עצמה מחויבת לתמוך בסוריה, אך התקשתה להשלים עם מצב, שבו — בגלל תביעות סוריות מרחיקות לכת (ודאי יותר מהישגיה היחסיים של מצרים בהסכם הפרדת הכוחות) — מתעכבים מהלכיה הבאים של מצרים, ונוצרת סכנה שהסדר הביניים באיזור התעלה ילבש אופי יציב וקבוע. על-מנת ליישב את המחלוקת המחודשת בין מצרים לסוריה, היה צורך בכינוס "הפסגה המרובעת" בראשית פברואר, שנזכרה בפתח הדברים.

בומדיין, נשיא אלג'יריה, יכול היה בתוקף המעמד שקנה לו, לשמש מתווך יעיל בין שתי השותפות הפרובלמטיות. פייצל יכול היה להבטיח המשך שימוש מוגבל ב"נשק הנפט", על-מנת לסייע לסוריה מול ארצות-הברית. ואמנם, בעקבות ועידה זאת באו ביקוריו של שר החוץ האמריקני ה. קיסינג'ר בסוריה וישראל, ביקורים אלה הולידו למסירת רשימת השבויים הישראליים בסוריה ולראשית תהליך המו"מ הישראלי-סורי על הסכם הפרדת כוחות בגולן.

התפתחויות עדכניות

הפסגה המרובעת באלג'יר גם המחישה את תפקידן המרכזי של המשתתפות במערכת הבין-ערבית. מבחינתה של לוב — שלא השתתפה בוועידה ומצאה עצמה מחוץ לחוג הקובע — היתה זאת מכה קשה. יתכן כי התפתחות זאת היא שהביאה את קד'אפי לביקור מפתיע ולהתפייסות חלקית עם סאדאת. עבור סאדאת היתה זאת התפתחות מבורכת, שכן הוא שוקד עתה על טיפוח חזית רחבה, שתתמוך בהמשך מהלכיו. נוסף להתקרבות עם קד'אפי, הצליח סאדאת לזכות בתמיכת חלק חשוב מהנהגת הארגונים הפלשתינאים, והוא הזמין אליו לקהיר גם את המלך חוסיין. אולם מאמציו לשיפור היחסים עם עיראק נכשלו לפי שעה. התפתחות אחרת המעיבה על מאמציו של סאדאת היא סירובן של לוב ואלג'יריה לשתף עימו פעולה בהקלת לחץ הנפט מעל ארצות-הברית. נסיונו של סאדאת לכנס לקראת אמצע מרס ועידה בקהיר, שתאפשר הקלת לחץ הנפט על ארה"ב, הוכשל בידי שתי מדינות אלו.

השאלה המכרעת, מבחינתה של ישראל, היא איזו השפעה תהיה לגיבוש חזית ערבית רחבה על עמדתה של מצרים בסוגיית ההסדר. שאלת כוונותיה רחוקות-הטווח של מצרים היא עניין סבוך ושנוי במחלוקת, בלאו הכי. תיאום ושיתוף-פעולה בין-ערבי המקיף גם את הגורמים הרדיקאליים, יציב סימן שאלה נוסף לגבי כוונותיה של מצרים. ■